

Kriittinen nettilukutaito on moniulotteista

Laura Kanniainen, Elina Hämäläinen & Carita Kiili

Millaista on kriittinen nettilukutaito? Entä millaisia kriittisiä lukijoita oppilaat ja opiskelijat ovat? Näitä kysymyksiä pohtivat Strategisen Tutkimuksen Neuvosten rahoittaman CRITICAL-hankkeen tutkijat.

Kriittisyys on aina ollut tärkeä osa lukutaitoa. Kriittisen lukutaidon merkitys on kuitenkin viime aikoina korostunut, kun tieteellinen tieto ja misinformaatio voivat levitä internetissä rinta rinnan. Kriittinen nettilukutaito on moniulotteista, ja tässä artikkelissa tarkastelomme sitä kolmesta eri näkökulmasta. Lopuksi jaamme vinkkejä kriittisen nettilukemisen opettamiseen.

Kriittinen lukija osaa varmentaa ja kyseenalaistaa nettitekstien luotettavuutta

Arkipuheessa kriittinen lukeminen mielletään usein asioiden kyseenalaistamiseksi. Yhtä lailla kriittiseen lukemiseen kuuluu kyky tunnistaa mahdollisimman luotettava tieto. Olemmekin pyytäneet oppilaita ja opiskelijoita arvioimaan neljää nettitekstiä, joista kaksi vaatii luotettavuuden varmentamista ja kaksi kyseenalaistamista. Tekstit edustavat eri tekstilajeja (maallikon blogiteksti, kaupallinen teksti, sanoma- tai aikakauslehtiartikkeli ja populaari tiedeteksti). Oppilaat/opiskelijat arvioivat tekstejä kolmesta näkökulmasta: kirjoittajan asiantuntijuus, kirjoittajan tarkoitusperät sekä kirjoittajan esittämän evidenssin laatu. Tutkimuksemme osoittavat, että nettitekstien luotettavuuden arviointi sisältää kaksi ulottuvuutta: lukijan pitää osata varmentaa luotettavampien ja kyseenalaistaa epäluotettavampien nettitekstien luotettavuus. Lisäksi eri tekstilajien arviointi näyttää vaativan hieman erilaisia taitoja.

Meneillään olevaan tutkimukseemme osallistui yli 700 lasta ja nuorta (340 alakoululaista, 205 yläkoululaista ja 193 toisen asteen opiskelijaa). Alustavien tulosten mukaan vain alle puolet yläkoululaisista ja toisen asteen opiskelijoista kuului kriittisiin lukijoihin eli he osasivat sekä varmentaa että kyseenalaistaa nettitekstien luotettavuutta. Ylemmilläkin kouluasteilla oli siis nuoria, jotka luottivat nettiteksteihin melko kriittittömästi tai vähintäänkin epäröivät arvioinneissaan. Vaikka luotettavuuden kyseenalaistaminen näyttäisi olevan varmentamista vaikeampaa, molempiin taitoihin on hyvä kiinnittää huomiota kaikilla kouluasteilla.

Kriittinen lukija osaa perustella luotettavuusarvionsa

Kriittisen nettilukijan luotettavuusarviot ovat perusteltuja. Hän osaa käyttää joustavasti erilaisia arviointistrategioita perustellun arvionsa muodostamiseksi. Lukija voi tarkastella esitettyjen argumenttien laatua, kuten perustelujen loogisuutta ja evidenssin uskottavuutta. Kriittinen lukija selvittää, mitä muut tekstit kertovat asiasta. Hän myös tarkastelee lähteen uskottavuutta, kuten kirjoittajan asiantuntijuutta tekstin aiheesta, hänen tarkoitusperiään tai julkaisijan julkaisukäytäntöjä. Yhden näkökulman varaan pohjautuva arvio on usein riittämätön. Nuoret saattavat esimerkiksi tehdä nopeasti päätelmän, että teksti on blogi, johon ei voi luottaa ilman, että he tarkastelevat blogin kirjoittajan taustoja. Vaikka nuorissa on taitavia kriittisiä lukijoita, monille luotettavuuden syvälinen ja monipuolinen perusteleminen on vielä vaikeaa. Olemme havainneet, että nuorilla ei välttämättä ole tietoa tieteellisen tiedon tai asiantuntijuuden rakentumisesta tai journalistista käytänteistä. Kattavampi tietopohja lähteistä, tiedon rakentumisesta ja julkaisukäytänteistä auttaisi nuoria perusteltujen arvioiden tekemisessä.

Kriittinen lukija osaa tarkastella asioita eri näkökulmista

Lukijoilla on taipumus suosia tekstejä, jotka tukevat heidän aiempia käsityksiään. Tällaiset tekstit myös arvioidaan luotettavammiksi kuin sellaiset, jotka ovat omien aiempien käsitysten vastaisia. Tämä on ongelmallista tilanteissa, joissa lukijalla on asiasta virheellistä tietoa, joka vain vahvistuu. Sen sijaan kriittinen lukija tarkastelee asioita erilaisista näkökulmista, sillä se auttaa häntä ymmärtämään asioita syvällisemmin. Kun oppilaat ja opiskelijat hakevat tietoa kiistanalaisista aiheista internetissä, heitä voi pyytää ensin esimerkiksi kirjaamaan ylös omat käsityksensä asiasta. Näin he voivat pohtia, miten omat käsitykset ohjaavat tiedonhakua ja tekstien tulkintaa. Kiistanalaisten aiheiden syvällistä tarkastelua voi harjoitella esimerkiksi verkkopohjaisen Pohtimiskaavion avulla (linkki kuviossa 1).

Vinkkejä kriittisen nettilukemisen tukemiseen

Kriittistä nettilukemista voi tukea esimerkiksi mallintamalla tehokkaita arviointitapoja, oppimista ohjaavilla kysymyksillä sekä yhteisöllisellä työskentelyllä. Näitä menetelmiä hyödynnettiin lukion äidinkielen opettajien toteuttamassa interventiossa (4 x 75 min), jossa opiskelijat harjoittelivat tiedonhakua, nettitekstien arviointia ja synteesin laatimista. Interventiossa painotettiin lähteiden hyödyntämistä nettilukemisen eri vaiheissa. Opiskelijat oppivat hyödyntämään lähdetietoja (esim. kirjoittajan ammatti, organisaatio) hakukyselyissään. He myös huomioivat lähteen asiantuntijuutta ja tarkoituksiperiä luotettavuusarvioinneissaan aiempaa paremmin sekä käyttivät taitavammin lähteitä kirjoitelmissaan. Lähtötasoltaan heikoimmat opiskelijat hyötyivät interventiosta eniten, mutta parantamisen varaa jäi kuitenkin kaikille opiskelijoille. Intervention materiaalit löytyvät Avointen oppimateriaalien kirjastosta (linkki kuviossa 1).

Oppilaiden ja opiskelijoiden olisi myös hyvä hahmottaa, miten pinnallisempi ja syvällisempi luotettavuuden arviointi eroavat toisistaan. Olemme koonneet lukiolaisten luotettavuuden perusteluita Arviointityökaluun (linkki kuviossa 1). Perustelut jakautuvat viiteen kategoriaan: kirjoittaja, julkaisija, tarkoituksiperät, evidenssi ja informaation varmentaminen toisen lähteen avulla. Opettajat voivat hyödyntää Arviointityökalua arviointiperustelujen pisteyttämisessä tai esimerkiksi vertaispalautteen antamisessa.

Arviointityökalu

<https://educritical.fi/fi/arviointityokalu/>

Pohtimiskaavio

onlineinquirytool.org

Tutkivan nettilukemisen taitojen opettaminen

<https://aoe.fi/#/materiaali/517>

Kuvio 1. Linkkejä tekstissä mainittuihin materiaaleihin ja työkaluihin.

Kirjallisuutta:

Hämäläinen, E.K., Kiili, C., Räikkönen, E. ym. 2022. Teaching sourcing during online inquiry – adolescents with the weakest skills benefited the most. *Instructional Science*. <https://doi.org/10.1007/s11251-022-09597-2>

Kanniainen, L. 2022. *Reading for learning on the internet at school age: The role of difficulties with reading and with attention and executive function*. Väitöskirja. Jyväskylän yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-9148-7>

Kiili, C. Tutkiva nettilukeminen vaatii kriittistä lukutaitoa. *Faktabaari*. <https://faktabaari.fi/dil/5-tutkiva-nettilukeminen-vaatii-kriittista-lukutaitoa/>

Kiili, C., Bråten, I., Strømsø, H. I., Hagerman, M. S., Räikkönen, E. & Jyrkiäinen, A. 2022. Adolescents' credibility justifications when evaluating online texts. *Education and Information Technologies* 27, 7421–7450. <https://doi.org/10.1007/s10639-022-10907-x>

Critical-hankkeessa tutkitaan lasten ja nuorten kriittistä lukutaitoa ja kehitetään opetusmenetelmiä ja työkaluja kriittisen lukutaidon tukemiseen.

Kotisivut: educritical.fi
Twitter: @EduCritical | Facebook: Critical-hanke